

İSLAM FIKHINDA MA'RUF (ÖRF VE ÂDET)

H. ALİ ERDOĞAN

"Ma'ruf" (معروف) kelimesi sözlükte; bilinen, tanınan, benimsenen şey, iyi muamele, tatlı dil, ihsan gibi anlamlara gelmektedir. Dinî terim olarak İslâm'ın hükümleri, genel prensipleri ve emirleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz ve fiile, İslâm'ın hoş gördüğü her şeye "ma'ruf" adı verilmiştir. (1) Dinin ahlaki vechesini anlamamıza yardımcı olan "ma'ruf" kelimesi Kur'an'da farklı şekillerde 38 kez geçmektedir. "Maruf" kelimesinin dilimizdeki karşılığı "örf ve âdetler"dir.

Bu yazı, bilinmesi ve öğrenilmesi gereken çok daha önemli dini konular var iken hitan (*erkek çocuklarının sünnet edilmesi*) konusunu gündemlerine alıp tartışan kimseleri için yazılmıştır. Samimi bir gayretle hazırlanan bu yazı, onlar ve onlar gibi düşünenleri uyarmak içindir. Kur'an'ı Kerim'in birçok ayetinde, ma'ruf ile ilgili doğrudan atıflar yapılır. Ma'ruf'un hüküm vermede belirleyici bir rolü vardır. Öncelikle, Ma'ruf, (örf ve âdet) diye bir gerçeklik olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

Bu konuyu, dudak bükmeden ve burun kıvrımadan -ki bu tavır Kur'an'ın "*ilhad*" diye eleştirdiği bir duruştur- "sen hala buralarda mısın, biz o merhaleleri geçeli yıllar oldu" havasına girmeden sonuna kadar sabırla okumalarını tavsiye ediyoruz. Erkek çocuklarının sünnet edilmesini eleştiren, bunun fitratı değiştirme ve şirk olduğunu iddia edenler genellikle "mealci" gruplardır. "*Kur'an bize yeter*" sloganı ile Kur'an'da bulamadıkları her şeyi reddeden bu gruplar arasında bu tez gittikçe taraftar bulmaktadır.

Yahudilikte dini bir gereklilik olan sünnet, islam ümmetinde ise yaygın bir teamül

ve bir örf (ma'ruf) olarak uygulanmaktadır. Müslüman halk nazarında âdeti dini kimliğin bir simgesi haline gelmiştir. Bugün için bu konuyu gündeme alarak tartışmak islam kimliğine yapılan sinsi bir saldırının parçasıdır. Buna alet olanlar bunun farkında olmasalar da...

Dini ve sosyolojik gerçekleri dikkate almayan bu gruplar neye alet olduklarının farkında bile değillerdir. *Halbuki Kur'an boşluğa inen veya kendinden önceki her şeyi sil baştan yıkan ve yeniden inşa eden bir kitap değildir. İnsan ve toplum hayatını ilahi emirlere uygun şekilde ıslah etmek birinci amacıdır. Kur'an, inzal olduğu dönemdeki kimi uygulamaları kaldırmış, kimine sükût etmiş, kimini de teşvik etmiştir.*

Bir uygulama Kur'an'da geçmiyor veya tanzim edilmiyor diye reddedilemez. Kur'an'ın dinin temel prensiplerine uygun olan "ma'ruf" a dokunmadığını, hatta birçok ayetinde ona atıflarda bulunduğunu görmekteyiz. Buna en bariz örnek *Bakara/236 ve A'raf/199'dur:*

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرَهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

"Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre onlara "ma'ruf" (örfe göre) bir şeyler versin. Bu iyiler için bir borçtur." (1)

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

"Sen af yolunu tut, örf ile emret ve cahillerden yüz çevir." (2) *İslam Fıkhi'nda*

ma'ruf (örf), fer'i / yardımcı bir kaynaktır. Bazı hallerde örf ile amel nas ile amel gibi kabul edilmiştir. Zira "Müslümanların iyi gördüğü Allah katında da iyidir."

"Nass" bulunmayan konularda örfün, nassın yerini tutacağı, dünyevî işlerde ve sosyal hayatta içtimâî / ma'serî vicdanın ölçüt olduğu ve esasen bu alandaki nasların da örften kaynaklandığı kabul edilir.

Fakihler, "*Kitap ve Sünnet'teki*" düzenlemelerin sınırlı, yaşanan olayların sınırsız olması gerçeği karşısında bu iki kaynakla uyumlu fikhî çözümler üretmek için, kendi içinde tutarlı metotlar çerçevesinde icthad etmenin kaçınılmaz olduğuna dikkat ederler. Yer yer İslâm'ın evrensel bir din olma özelliğini hatırlatıp, hangi dönemde veya coğrafyada olursa olsun toplumun ihtiyaçlarına kayıtsız kalınmayacağına işaret ederler. Üretilecek çözümlerin başarısının, sosyal gerçekliklerle uyumuna bağlı olduğuna ; doğrudan dikkatimizi çekerler.

İslâm'ın teşrî' siyasetiyle örtüşen bu yaklaşım ; fikhî hükümleri etkilemiş, örf ve âdetlere yoğun atıflar yapılmasına imkân sağlamıştır. Geçerliliği veya geçersizliği hakkında özel bir *nas* veya *icmâ* bulunmadığı gibi *kıyas* kapsamına da girmez. Fakat akli ölçülere ve diğer şer'î düzenlemelerin bütününe (makāsıdü's-şeria) uygunluk gösteren menfaatlerde (mesâlih-i mürsele) veya fikhin genel ilkelerine dayanılarak yapılan icthadlarda örfün belirleyici bir roller oynadığını biliyoruz.

Toplumun ihtiyaçlarını, yararlarını ve değer telakkisini belirlemede örfün önemli bir gösterge olduğunu dikkate alan fakihler bu gerçeği, "*âdet insanın ikinci tabiatıdır*" ve "*insanları âdetlerinden koparıp çıkarmada güçlükler vardır*" gibi ifadelerle dile getirmişlerdir.

Örfün fikhî hükümlerin uygulanmasındaki rolü:

A- Soyut fikhî kural elde etme faaliyeti,

B- Fikhî kuralın somut olaylara uygulanması şeklinde ortaya çıkar.

Birinci grupta daha ziyade bir fikhî doktrinine bağlı olarak olaylara çözüm üretme (tahrîc) durumunda bulunan fakihlerin örf'e dayalı fikhî sonuçları, yeni örflere göre gözden geçirmeleri söz konusudur.

Örfün bu anlamdaki rolü hakkında '*zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesinin inkâr edilemeyeceği*' kuralına ağırlık verilir. Yapılan izahlarda, bu ihtiyacın kurucu devir icthadları bakımından da geçerli olduğu, şu örneklerle izah edilmiştir. Özellikle Ebû Yûsuf'un hâkimlik yapması ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin de esnafla temas halinde olması ; toplumun örf ve âdetlerinden haberdar olmalarını sağlamıştır. Halkın içinde olmak onlara, gerektiğinde yeni örfleri dikkate alarak, önceki çözümlerle ilgili değişiklikler yapabilme imkânı vermiştir.

(İbn Âbidîn, II, 128-130). İleriki dönemlerde fikhî düşüncesinin durması ve mezhep hükümlerinin toplumun ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmesi gibi problemlerin üzerinde durulurken ; bu durumun mezhep imamlarından nakledilen görüşlerin toplumdaki gelişmelere ve özellikle örflerdeki değişmelere göre yorumlanmamasıyla yakından ilgili olduğuna dikkat çekilir. (Şehâbeddin el-Karâfî, Furûk, I, 175-177; el-İhkâm, s. 231-243; Alâeddin et-Trablusî, s. 128-130).

İkinci gurupta fikhî kuralların somut olaylara uygulanması, özellikle aşağıda bahsedeceğimiz durumlarda örfün özel bir öneme sahip olduğunu ortaya çıkarır.

1.Hâkimin takdir yetkisini kullanması.

Bazen hukukî olayın, bazen hukukî sonucun ve bazen de her ikisinin takdiri şeklinde gerçekleşen bir yetkiyi kullanırken hâkim, örf ve âdetlerden yararlanır. Örfün bu anlamdaki rolü, yargıcın icthad yoluyla belirlenmiş hükümleri veya hukukî uyuşmazlıkları çözme faaliyetiyle sınırlı olmayıp, müçtehidin nasları anlama çabasıyla da ilgilidir. Meselâ ayetteki nafaka miktarıyla ilgili "*bi'l-ma'rûf*" ifadesinin doğru anlaşılabilmesi örften yararlanmayı gerekli kılar. Cessâs bu tür icthadı hiçbir fakihin karşı çıkmadığı *istihsan* (iyi güzel bulmak) olarak zikreder.

II. İrade beyanlarının yorumlanması.

Müftü ve hâkimlerin, ikrar, talâk, yemin, vakıf gibi konularda ilgililerin irade beyanlarını yorumlarken, lafzî örfleri, akidlerin taraflara sağladığı hakları ve yüklediği vecibeleri, özellikle amelî örfleri dikkate almaları vazgeçilmez bir gerekliliktir. Bu durum, fıkıh eserlerinin değişik bölümlerinde ısrarla belirtilir. Âdetin delâletiyle hakikat anlamının terkedileceğini, örfle tayin edilen veya sabit olanın nasla tayin edilmiş veya sabit olmuş gibi kabul edileceğini, örfen mâruf olanın özel olarak şart koşulmuş gibi sayılacağını (Serahsî, el-Mebsût, XIX, 41; Kâsânî, V, 72; Mecelle, md. 37, 40, 43-45) belirten kaideler 'örfün bu konudaki rolüne yapılan birer vurgu niteliğindedir.

III) Muhâkeme usul hukukunda tarafların delillerinin değerlendirilmesi.

Özellikle başka ispat vasıtalarıyla desteklenemeyen durumlarda, meselâ karı kocanın bazı ev eşyalarının mülkiyetinin kime ait olduğuyla ilgili ihtilâflarında örf ve âdet taraf beyanlarının doğruluğunu tesbit açısından

yardımcı bir role sahiptir. Fakat bazı eserlerde “tahkîmü'l-âde” (âdetin hakem kılınması) şeklinde ifade edilen durumların, çoğunda, halin veya bu zâhir-i hâlin tahkiminin veya karînelere göre hüküm verilmesinin kastedildiğine dikkat edilmelidir.

Netice olarak örfün fıkıhtaki rolü ve etkisinin, hukukun kültürel sıhhatini kontrol yönünde işletilmesinin ve İslâm âlimlerinin hukuk tefekküründe tuttuğu yerin fûrû eserlerindeki verilere göre değerlendirilmelidir. Usul açısından yapılacak değerlendirmelerdeyse, İslâm hukuk metodolojisinde delillerin işletilmesiyle ilgili temel kurgunun, 'örfün' re'y, hâcet, zaruret ve maslahat gibi üst kavramlarla ve makâsîd düşüncesiyle irtibatlandırılmalıdır. Dolayısıyla işlevini daha çok istihsan ve istislah (düzeltme, iyileştirme) metotları aracılığıyla yerine getirdiğinin dikkate alınması gerekir. (3) 20.08.2025

(1) Bakara/236 (2) A'râf Suresi/199
(3) TDV İslâm Ansiklopedisi

